

ИВАН КОЧЕВ

**ТОДОР Г. ВЛАЙКОВ И КНИЖОВНИЯТ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
По случай 150 години от рождението му**

IVAN KOCHEV

**TODOR G. VLAYKOV AND THE LITERARY LANGUAGE
On the Occasion of His 150th Anniversary**

(Abstract)

The study revises the widely-known view that T. G. Vlaykov was a regional writer writing in his native dialect of Pirdop. On the basis of material drawn from his works I prove that the author actually disregarded the major features of the dialect of Pirdop in favor of the literary norm. The minor dialectal features found in his writings have entirely stylistic explanation and their use does not diminish the national importance of the writer's work.

Keywords: regional literature, dialect, literary language, central isoglossal area

На пръв поглед като че ли творчеството на Т. Г. Влайков е проучено основно както от гледище на историята на българската литература, така и от лингвистична гледна точка.

От гледище на **историята на българската литература** този голям наш творец се нарежда в редицата на представителите на битово-реалистичното направление у нас, което започва с Каравелов, Друмев, Блъсков, продължава с Михалаки Георгиев, Цани Гинчев и достига до Антон Страшимиров.

Своеобразен връх сред тази фаланга от значими писатели бележи Тодор Влайков, който, като опоектизира възрожденските ценности, се опитва да ги съхрани и да ги превърне в нравствени образци и за новото, но вече покваряващо се, следосвобожденско общество. За Влайков патриархалността е изразител на националната идентичност. В нея се оглежда идиличността на българската природа и на китните български села, физическата и духовна красота на трудовете хора, които живеят по тези места и изпълняват традиционните си прелестни митологични и християнски обичаи и обреди като израз на поетичната си общонародна душевност, създавана през вековете.

От **лингвистична гледна точка** твърдо се е наложило схващането, че „Т. Влайков пише на родния си пирдопски диалект“ (Стойков 1993: 374) и още, че „употребата на диалектизми у тая група писатели се обуславя от художествения им метод, от стремежа им правилно да изобразяват живота на народа в селото и в малкия провинциален град, излизайки от народнически позиции. За тая цел те употребяват диалектни думи и форми не само в речта на героите, но и в собствената си реч“. Изводът не е много ласкав като оценка от общобългарско гледище: „За тия автори, особено за Т. Влайков, – продължава Ст. Стойков – може дори да се каже, че пишат направо на диалект и че създават донякъде регионална литература“ (Стойков 1993: 374).

Квалификациите *регионална литература* (а не национална), *писане на диалект*, а не на книжовен език обективно снижават характеристиката на писателя и абсолютно не хармонират с високата литературна оценка за творчеството на Влайков, направена от такъв изтънчен естет, но и безкомпромисен критик, като д-р Кръстьо Кръстев (Кръстев 1917: 93–100), визиращ цялата българска литература, а именно, че няма в българската литература друго подобно описание като „Дядо Славчовата унука“, в което така добре да са отразени невинните залисии на любовта, на нейните нежности и игри.

Въпросите, които възникват пред нас от двете съпоставки, отнасящи се до опозицията **регионално – национално**, са многобройни: Наистина ли Влайков пише „направо на диалект“ или става дума за по-засилена стилизация на основата на пирдопския говор? Колко големи са размерите на тази стилизация? Присъстват ли основните типологични черти на говора в произведенията му или те са пренебрегнати от автора? Колко далече стои пирдопският диалект от говорите, легнали в основата на книжовния език? В какво състояние се намира изграждането на книжовния език изобщо? Защо трудовете на този писател са разбираеми и лесно четивни както за източните, така и за западните българи?

Целта на настоящето изложение е да отговори в по-голяма или по-малка степен на поставените въпроси, като се започне от основния, който предопределя отговорите и на останалите: **Наистина ли Влайков пише направо на диалект?**

Тук ще елиминираме онези негови произведения като „Чиновници и властници (очерки според бележките и спомените на моя брат)“, (1934), „Повече светлина (статии и бележки върху обществено-политически въпроси)“, (1929) и др., изцяло написани на перфектен книжовен език и представящи писателя като общественик (Влайков е един от основателите на Радикалната партия, депутат в Народното събрание и редактор на сп. „Демократически преглед“). Тук ще разгледаме само типологизиращите „диалектни“ черти в неговите разкази и повести, събрани в т. II (1926); „Хроника в село“, т. III (1928) и „Два се млади залибиле“ (1929). За целта въ-

веждаме следните съкращения за: сценката „Два се млади залибиле“ – ДМЗ; за повестите „Леля Гена“ – ЛГ; „Ратай“ – Р; „Чичо Стайко“ – ЧС; „Неприятен гост“ – НГ.

1. **Най-характерната черта** на пирдопския говор, който обхваща гр. Пирдоп със селата Буново, Мирково, Смолско, гр. Копривщица и гр. Клисура – според Стойков (Стойков 1993: 113) – се отнася до гласната **а** вместо стб. **ѧ** и **ѡ** под ударение (*дап, кѧшта, пат, рѧка; вѧнка, дѧно, даш, сан*), а без ударение **ѣ** (*маш – мъжѧ; даш – дѣждѧ*).

Тази най-характерна черта на пирдопския говор в посочените произведения на Влайков обаче липсва. В тях откриваме книжовния български рефлекс **ѣ**, а не диалектния **а**. Ето примери за застъпниците на стб. **ѧ**: *Вѣдица*, а не *вадица* – *Глътне дете го викат вѣдицата* (ДМЗ); *Вѣглене*, а не *ваглене* (ДМЗ); *Рѣцете си*, а не *рацете си* (ДМЗ); *Мѣж*, а не *маж* (*Немѧ е мъж?*); *Вдовица при жив мъж* – ЛГ); *Провикна се някой мъж* (ДМЗ); *Мѣчно*, а не *мачно* (*А някога ми е така мѣчно* – ДМЗ); *Пѣт*, а не *пат* (*Втори пѣт минаваме* – ДМЗ); *Мѣдро*, а не *мадро* или *мудро* (*Че момите ходят мѣдро* – ЛГ). *Кѣща и кѣщица*, а не *кѧшта* и *кѧштица* (*Кѣщата им стара и прѣстара и тя май клекнала; Лелени Генини живееха близо до нас в една стара кѣщица* – ЛГ).

2. В известни случаи в диалекта се среща **а** и вместо стб. **ѧ** – *ма, та, са* – пише Стойков (Стойков 1993: 113), т.е. вместо *ме, те, се*. В произведенията на Влайков формите са книжовни. *Два се млади залибили* вм. *Два са млади залибили*. И още: *Райка: От все сърце се провикна. Колко души те гледат* – ДМЗ; *Нали ме знаеши, мен ме е срам* – ДМЗ.

3. Примери с **ѣ** от стб. **ѣ** у Влайков, вместо очакваните пирдопски диалектни с **а**: *И него можеше да излѣже*, вм. очакваното *излаже* (ЛГ); *Вечер като додат от хорото, ядосано (момите) я захвърлят (китката) навѣнка*, вм. *навѧнка* (ДМЗ) и т.н. „По тая особеност – отбелязва Ст. Стойков – пирдопският говор спада към т.нар. **а**-говори, които се простират на запад от него в областта на западните говори.“ (Стойков 1993: 113).

В произведенията на Влайков обаче тази най-ярка диалектна особеност на пирдопския диалект е почти неотразена и вместо нея откриваме книжовната рефлексация на **ѧ** и **ѡ** с **ѣ**.

4. Друга важна фонетична и самобитна черта, която обособява пирдопския говор като различен от останалите диалекти в Централна България, е изговорът на групите **ѣр/рѣ**, **ѣл/лѣ** само като **рѣ**, **лѣ**, както са се писали в старобългарски. Стойков привежда примери от типа на *срѣп*, *грѣп*, *крѣс*, *крѣваф*, *слѣза*, *злѣва*, *влѣк*, *блѣгарин*.

Влайковата практика обаче е различна и тя пак следва книжовната, а не диалектната норма на българския език. *Свекѣрва* и *злѣви* отбелязва писателят, а не *свекрѣва* и *злѣви* (*Спечели си омразата от свекрѣвата и двете си злѣви*); *Вѣрнахме*, а не *врѣнахме* (Р); *Бѣрзам*, а не *брѣзам* (ДМЗ);

Сърдцето, а не *сръдцето* (ДМЗ); *Да свърши*, а не *да свръши*; *Първия*, а не *пръвия* (ЧС); *зафърля*, а не *зафръля* (ДМЗ); *Гърнета*, а не *грънета* (ЛГ); *Вършитба*, а не *връшитба* (ЛГ); *Божковите върбе*, а не *връбе*; *Дълго*, а не *длъго* (ЛГ); *Напълни*, а не *наплъни* (ЛГ); *Гълчи*, а не *глъчи* (ДМЗ).

5. В съгласие с книжовната норма (с много малко изключения) се намира пирдопският говор и по отношение на ятовия преглас: под ударение пред твърда сричка или твърда съгласна застъпникът на стб. гласна *ъ* е *'а* (*б'ала*, *гул'ама*, *л'ато*, дори *чив'ак*), а пред мека сричка е *е* – *бѐли*, *гулѐми*, *лѐтен*. В книжовния език пред шушкавите съгласни застъпникът е *е* независимо от ударението и следващата сричка (*мрѐжа*, *вѐжда*), но в пирдопския говор правилото няма изключения и е проведено докрай. Така е и у Влайков – *някой*, *трябваше*, *всякога* (ДМЗ). Пирдопските диалектни якави форми пред шушкавите **ж**, **ч**, **ш** намират пълно отражение в езика на Влайков: *няцо* (*Ех, така ми додѐ няцо*; *Няцо лоше ми е*); *вяжда* (*Та го погледнах изпод вяжда*); *сряцам* (*Сряцам го Ненко при Божковите върбе*; *Вечер по тъмнините да не се сряцате*); *свяц* (*Пали свяц*); *сяца* (*Още не се сяца за такива работи*) (ДМЗ).

В общи линии от разгледаните досега случаи с дребни отклонения тук е налице съвпадение между книжовна норма, пирдопска норма и Влайкова практика.

6. Твърдост на съгласните, особено в глаголните окончания: *мѐла*, *нѐса*, *вѐда*. У Влайков картината е двояка: *кѐпа*, *говора*, *мисла*, *вида*, *помна*, но и книжовните *видя*, *носят*, *оставят*, *светят*.

7. По-значителни разлики с книжовния език писателят провежда при следването на диалектните правила в творчеството си във връзка с окончанието *-е* за множествено число при многосричните съществителни имена от мъжки род, вместо *-и*: *Какви дѐкене имат*; *Той проговорил и с майсторе за тие работи*. *Кога мисли да вика дѐлгерѐ*. *Сега със сичките дѐволе* (ЛГ); *Пѐтека между избуелете кукурузе* (ЧС); *Туй са женски капризе* (НГ). В последния пример народното окончание *-е* се появява дори при заемката от латински (а след това в италиански, френски и руски) *каприз*. Еловите причастия в мн.ч. също имат окончание *-е*: *избуелете*, *станале*, *подвиле*, *останале*.

Това са най-отличителните диагностиращи белези на пирдопския диалект, които, както се видя, невинаги са взети предвид от Влайков. Някои от тях са изоставени и повествованието се води в полза на книжовния език. Към тях ще прибавим и редица други, като запазването на *х* във всяка позиция, което не е типично за диалекта: *ходил*, *махала*, *дохожда* и др.

Следователно опозицията **диалектно** – **книжовно** има относителен характер. Тя не е толкова рязка, колкото изглежда на пръв поглед. Диалектното у Влайков е теоретично осмислено и съзнателно прокарано. Приложението му е плод от предварително изградена концепция, свързана с

художествения му метод, основан върху отразяването на битово-реалистичната патриархалност. Като представител на народничеството, школуван три години в Историко-филологическия факултет на Московския университет, той споделя: „Аз *преднамерено* разказвам случките така, както *би ги* разказала майка ми: същите думи, същите почти изрази, както си ги припомням аз от нашите беседи“ (Влайков 1939: 161). И все пак личната намеса на автора личи от презастраховките, които прави: *би ги разказала, почти, припомням, преднамерено*. От езиковия анализ проличава, че Влайков, използвайки максимално възможностите на диалекта, не пише „изцяло на диалект“.

Просветеният писател знае, че ако пише изцяло на диалект, той ще бъде по-малко четен, затова великолепно е установил **мярката**, за да не се превърне в представител на регионална литература, т.е. на онази литература, която има по-ограничен обсег на въздействие (заради трудностите, свързани с нейното езиково възприемане). Компетентната оценка на д-р Кръстев, че няма в българската литература друго подобно описание като „Дядо Славчовата унука“, подчертава значението на Влайков като общонационален писател. И това не е странно. Мястото на пирдопския диалект сред другите групи говори в българското езиково землище не е случайно. Този средногорски диалект се отнася към голямата и изключително важна група говори, носеща името **балканско наречие**, което е легнало в основата на новобългарския книжовен език. Следователно опозицията **диалект – книжовен език** тук има най-слаба релевантност. Накратко, пирдопският говор стои много близо до книжовния език. И както видяхме, по-фрапантните диалектни отлики Влайков съвсем съзнателно ги е отстранил, с което пък е сближил още повече езика си с книжовната норма.

Като част от балканските говори пирдопският говор има съществена традиция от периода на Предвъзраждането за създаване на книжовен език на народна основа (края на XVIII в. и началото на XIX в.). В Пирдоп даскал Тодор Пирдопски, както подчертава Ем. Кочева, „преписва многобройни сборници със смесено съдържание, дамаскини, богослужебни книги, Историята на Паисий Хилендарски, а също така превежда от румънски „Александрията“ (Кочева 1973: 117). С други думи, и през XVIII, и през XIX в. говорът е съпричастен към книжовноезиковите процеси у нас, т.е. не стои вън от тях.

Що се отнася до **четивността** на Влайковия език от източните и от западните българи (имат се в случая предвид диалектните му стилизиращи черти, свързани с битово-реалистичния метод, продиктуван от народническата му идеология), то трябва да подчертаем, че тази четивност е еднакво лежерна и за едните и за другите.

Най-новата *Карта на диалектната делитба на българския език* (Карта 2015) на БАН (и в „говорещия“ ѝ вариант) потвърждава тази констатация. Пирдопският говор се намира в **централната изоглосна област** на бъл-

гарския езиков континуум, което ще рече, че има **преходен характер** между българския езиков Изток и Запад. По едни особености той се свързва с източните говори, а по други – със западните. Така той се превръща в обединително звено между двете големи български наречия. Като якак говор по отношение на *ъ* (*бял, голям, хляб*) диалектът се свързва с Изтока, а като **а**-говор по отношение на рефлексите на *ж* и *ъ* (*маж, пат, заб; вѐнка, даш, сан*) – със Запада.

Майсторското владее на словото от Влайков с целенасоченото му ориентиране към книжовната **ъ**-норма правят произведенията му достъпни и четивни както за източните, така и за западните българи. Писмената фиксация (и стилизация по второстепенни особености) на пирдопския диалект, извършена от талантливия и ерудиран български писател Т. Влайков, издигат авторитета на говора, като го превръщат в обект на специално изследване от типа проучвания на престижните немски и италиански диалекти, на които също се пише високостилна художествена литература.

ЛИТЕРАТУРА

Влайков 1939: *Влайков, Т.* Българският писател и неговият език. – Родна реч, № 4, с. 161–163.

Карта 2015: *Карта на диалектната делитба на Българския език.* (колектив) ИБЕ „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН. София, АИ „Проф. М. Дринов“.

Кочева 1973: *Кочева, Ем.* Езикът на един новооткрит сборник на даскал Тодор Пирдопски. – В: Славистичен сборник (По случай VII международен конгрес на славистите във Варшава). София, БАН.

Кръстев 1917: *Кръстев, Кр.* Орисията на българската жена и майка. – В: Хр. Ботев, П. ПIV Славейков, П. К. Яворов. София.

Стойков 1993: *Стойков, Ст.* Българска диалектология (трето издание). София, изд. на БАН.

✉ Проф. д-р Иван Кочев
anak@abv.bg

✉ Prof. Ivan Kochev, PhD
anak@abv.bg